

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Печений Олег Петрович

УДК 347.4

**ПРОСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ
ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ**

Спеціальність 12.00.03 — цивільне право
і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків — 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник — доктор юридичних наук, доцент **Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Луць Володимир Васильович**, Прикарпатський державний університет імені Василя Стефаника, завідувач кафедри цивільного права і процесу;

кандидат юридичних наук, доцент **Товкун Ігор Миколайович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри підприємницького і міжнародного приватного права.

Провідна установа — Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра цивільного права, Міністерство освіти і науки України (м. Львів).

Захист відбудеться “_23_” січня____2002 р. о _13_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Автореферат розісланий “_20_” ___ грудня____2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гончаренко В. Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Перехід України до ринкової економіки з неминучістю тягне за собою необхідність розробки належних правових механізмів реагування на невиконання договірних зобов'язань, зокрема їх прострочення. Саме ці причини обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Актуальність теми. Своєчасне та належне виконання прийнятих на себе обов'язків є одним з основних принципів договірного права. Його порушення не тільки негативно впливає на відносини між контрагентами, а й нерідко зачіпає інших осіб, пов'язаних з ними своєю діяльністю, у тому числі підприємницькою. Це ставить під загрозу стабільність цивільно-правового обороту в цілому, що обумовлює актуальність дисертаційного дослідження проблем змісту та конкретних заходів цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання договірного зобов'язання.

Негативні наслідки невиконання договору повинні не тільки компенсувати порушення майнових прав контрагента, а й передбачати виконання дій, які попереджатимуть майбутні збитки, найбільш повно забезпечуючи охоронюваний законом інтерес відповідної сторони. Серед цих заходів — відшкодування збитків у повному обсязі, стягнення неустойки, сплата процентів річних, компенсація інфляційних втрат, право кредитора відмовитись від прийняття простроченого виконання, надання боржнику можливості внести грошові кошти в депозит нотаріуса тощо.

Права і обов'язки сторін договору обумовлюють необхідність з'ясування сутності прострочення і пов'язаних з ним понять, а також встановлення в законодавстві чітких механізмів щодо реалізації зазначених можливостей.

В сучасних юридичних дослідженнях в Україні цьому питанню практично не приділяється увага. Окремі проблеми прострочення виконання договірного зобов'язання досліджувались у працях радянських вчених, однак до цього часу вони практично залишені без уваги, незважаючи на істотні зміни, що сталися в цивільно-правових, зокрема договірних, відносинах.

Виконання роботи напередодні прийняття нового Цивільного Кодексу України ще більше підкреслює актуальність обраної тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертація виконана на кафедрі цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого відповідно до комплексної цільової програми “Правові проблеми здійснення майнових та немайнових прав в умовах ринкової економіки” (номер державної реєстрації 0186.0.070867).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є дослідження сутності прострочення виконання договірною зобов'язання, характеристика його видів (прострочення боржника і прострочення кредитора) та формулювання відповідних рекомендацій і пропозицій щодо змін у законодавстві України.

Для досягнення цієї мети поставлені наступні **задачі**: з'ясувати сутність строку та прострочення як фундаментальних темпоральних категорій цивільного права, досліджуючи при цьому їх взаємозв'язок і вплив; розглянути поняття та сутнісні особливості грошового зобов'язання з урахуванням впливу, який на них здійснюють економічні та юридичні властивості грошей; класифікувати грошові зобов'язання з різних класифікаційних підстав і виявити найбільш істотні особливості кожного з них; проаналізувати загальні риси та наслідки прострочення боржника; з урахуванням сутнісних ознак і класифікації наслідків прострочення боржника виявити недоліки та прогалини у механізмі захисту майнових прав кредитора від порушень, що сталися внаслідок прострочення боржника, розробивши пропозиції щодо їх усунення; характеризувати прострочення кредитора, його наслідки, дослідити його зв'язок з простроченням боржника та іншими правовими категоріями.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають при простроченні виконання договірною зобов'язання.

Предметом дослідження виступає комплекс цивільно-правових, зокрема договірних, відносин, що пов'язані з простроченням виконання зобов'язання, а саме: відносини, що передували простроченню виконання зобов'язання та їх темпоральні особливості;

відносини (а також підстави їх виникнення), які є наслідками прострочення боржника і прострочення кредитора.

Методи дослідження. Викладення дисертаційного матеріалу здійснюється за допомогою сукупності методів: діалектичного, формальнологічного, логіко-семантичного, системного аналізу, системно-функціонального, порівняльно-правового, історико-правового, класифікації.

Єдність історичного і логічного методів сприяла повноті аналізу історичних закономірностей розвитку прострочення виконання зобов'язання, його правового регулювання в той чи інший історичний період. Притаманні порівняльному методу синхронічний і діахронічний підходи дозволили з'ясувати сутність і елементи прострочення виконання зобов'язання в порівнянні з національними та іноземними аналогами за різні історичні етапи їх розвитку.

За допомогою діалектичного методу досліджено зв'язок понять “строк — прострочення”, “виконання договірною зобов'язання — прострочення виконання договірною зобов'язання”, “прострочення — наслідки прострочення”. Логічний метод дослідження обумовив послідовність висловлених суджень, понять та умовиводів.

Метод класифікації дозволив розмежувати різні поняття в залежності від низки ознак, зокрема дати класифікацію грошових зобов'язань.

За допомогою системно-структурних методів проаналізовано конструкцію прострочення кредитора, її зв'язок з іншими інститутами цивільного права, а також відмежування від

суміжних правових категорій, проілюстровано умовність деяких конструкцій в цивільному праві та їх місце в системі галузі.

Сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні висновки і практичні рекомендації ґрунтуються на працях українських і російських вчених-юристів дореволюційного, радянського та сучасного періодів: Ч. Н. Азімова, М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, М. І. Брагинського, С. М. Братуся, Є. О. Васильєва, В. В. Вітрянського, К. А. Граве, В. П. Грибанова, А. С. Довгерта, О. С. Іоффе, В. М. Коссака, О. О. Красавчикова, І. Ю. Краська, Н. С. Кузнецової, О. М. Кульберг, Л. А. Лунца, В. В. Луця, Д. І. Мейєра, І. Б. Новицького, Л. О. Новоселової, М. Я. Пергамента, Й. О. Покровського, О. А. Пушкіна, В. К. Райхера, М. Г. Розенберга, О. М. Садікова, Н. О. Саніахметової, М. М. Сібільова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, М. К. Сулейменова, Е. О. Суханова, І. М. Товкуна, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича та ін.

У дисертації використовуються також роботи зарубіжних дослідників: Г. Дєрнбурга, Р. Зома, Х. Кетца, Р. Саватьє, Ф.-К. Савінї, К. Цвайгерта та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням теоретичних проблем прострочення виконання договірною зобов'язання, його наслідків та цивільно-правових відносин, які при цьому виникають. У дисертаційному дослідженні містяться нові в теоретичному аспекті і важливі в практичному відношенні положення, зокрема:

- 1) вперше на підставі аналізу історичних аспектів прострочення виконання зобов'язання робиться висновок про наступництво її розвитку та функціонування, вплив римського приватного права, цивільного права дореволюційної Росії та Австро-Угорщини на сучасне розуміння як прострочення боржника, так і прострочення кредитора;
- 2) в роботі по-новому розглядається взаємозв'язок строків і прострочення як фундаментальних темпоральних категорій цивілістичної науки;
- 3) з нових позицій розглядається питання про вплив прострочення на зміст і динаміку договірною правовідношення, яке змінюється, породжуючи нові права і обов'язки сторін;
- 4) у дисертаційному дослідженні по-новому розглядаються наслідки прострочення виконання зобов'язання, зокрема прострочення боржника. Обґрунтовується висновок про те, що основним наслідком прострочення боржника є застосування до нього заходів цивільно-правової відповідальності, незважаючи на продовження існування основного договірною правовідношення;
- 5) запропоновано новий підхід до з'ясування сутності прострочення виконання грошового зобов'язання, яка обумовлюється специфікою економічних і юридичних властивостей грошей;
- 6) результатом повного і комплексного аналізу стало формулювання основних сутнісних характеристик грошових зобов'язань, створення розгорнутої класифікації цього виду зобов'язань залежно від комплексу критеріїв, яка раніше в юридичній літературі не пропонувалася;
- 7) дослідження юридичної природи інфляційних втрат боржника за грошовим зобов'язанням дозволив зробити новий в науці цивільного права висновок про те, що зазначені втрати є самостійним видом негативних наслідків прострочення боржника за грошовим зобов'язанням;
- 8) аналіз правової природи процентів річних сприяв обґрунтуванню нового висновку про їх самостійний характер як заходу цивільно-правової відповідальності по грошових зобов'язаннях, що є платою за користування чужими грошовими коштами;
- 9) на дисертаційному рівні вперше висвітлюється категорія прострочення кредитора і обґрунтовується висновок про умовність пов'язаної з нею конструкції кредиторського

обов'язку;

10) запропоновано новий підхід до розгляду проблем наслідків прострочення кредитора, за допомогою якого встановлюються аргументи для висновку про те, що в результаті внесення грошей чи цінних паперів в депозит здійснюється виконання зобов'язання третій особі;

11) новизна в дослідженні проблем, пов'язаних із внесенням грошей чи цінних паперів у депозит державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса, полягає у встановленні моменту виникнення права власності на предмет депозиту. Пропонується ввести презумпцію права власності кредитора на предмет депозиту;

12) в роботі вперше аналізуються питання права власності на цінні папери, що випускаються в бездокументарній формі, як предмет депозиту.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання при розробці не тільки норм загальної частини зобов'язального права України, а й законодавства про грошовий обіг, розрахунки, цінні папери, нотаріат та інших законодавчих актів.

Положення дисертації можуть бути використані при підготовці підручників, курсів лекцій, навчальних посібників, викладанні відповідних спецкурсів з цивільного права та підготовці юристів цивілістичної спеціалізації в рамках Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2001 р. № 344.

Одержані результати можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень проблем загальної частини зобов'язального права, грошових зобов'язань, відповідальності за порушення договірних обов'язків.

Сформульовані в результаті проведеного аналізу висновки і практичні пропозиції можуть бути використані суб'єктами договірних відносин, а також судовими органами як при вирішенні спорів за конкретними справами, так і при наданні роз'яснень з питань застосування законодавства, а відтак, здатні позитивно вплинути на правозастосовну і договірну практику.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (2001 р.).

Свої наукові погляди на проблеми, порушені у дисертаційному дослідженні, автор викладав на науковій конференції молодих учених і аспірантів “Права людини в умовах реформування правової системи України (до 50-річчя Загальної декларації прав людини)” (м. Харків, 1998 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії та практики” (м. Київ, 1999 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми удосконалення цивільного законодавства України”, присвяченій 50-річчю наукової, педагогічної та громадської діяльності професора Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 1999 р.) та науковій конференції молодих вчених “Актуальні проблеми юридичної науки” (м. Харків, 2000 р.).

Окремі положення та висновки дослідження викладені в наукових публікаціях.

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження викладено у п'яти статтях у наукових фахових виданнях згідно з вимогами ВАК України та тезах доповідей і наукових повідомлень.

Усього за темою дисертації опубліковано 10 робіт.

Структура дисертації обумовлена метою і задачами дослідження, а також логікою розташування матеріалу. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг роботи становить 219 сторінок, з них основний текст — 193 сторінки, список використаних

джерел містить 276 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі містяться положення, що обґрунтовують актуальність обраної теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, його логіка; аргументуються методи, за допомогою яких можливо досягти поставленої мети; формулюється наукова новизна роботи, пропонується теоретичне і практичне застосування основних положень дисертації і одержаних висновків; вказуються ступінь апробації результатів дослідження та наявність публікацій за темою дисертації.

Розділ перший “Строк і прострочення як категорії цивільного права” присвячено загальним історичним і теоретичним проблемам строків та прострочення. Розділ містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1. “Становлення і розвиток поняття прострочення в праві України” розглядаються основні історичні етапи розвитку та концептуальні засади прострочення у тих правових традиціях, які суттєво вплинули на формування національної правової системи, а саме: у римському приватному праві, цивільному праві Російської імперії та Австро-Угорщини, яке тривалий час діяло на території України.

У підрозділі 1.2. “Сутнісні особливості строків у цивільному праві” здійснюється дослідження строків як юридичних фактів, які одночасно є найбільш загальною темпоральною категорією цивільного права. В роботі виділяються форми використання календарного часу, до яких, зокрема, віднесені датування, тривалість, повторюваність, одночасність, послідовність та наступність.

Юридичні факти та відповідні правовідносини мають неоднакові темпорально-змістовні особливості, тому їх слід класифікувати на *триваючі, одноактні (одномоментні)* та *повторювані*. Підставою для наведеної класифікації слугують такі зміни в їх змісті, які так чи інакше обумовлюють темпоральні параметри останніх. Причому одноактні відносини можуть згодом породжувати триваючі та повторювані.

У підрозділі 1.3. “Загальна характеристика прострочення”, зіставляючи строк і прострочення автор зазначає, що останнє не є подією, бо завжди залежить від волі осіб, характеризується особливим суб'єктним складом, тобто може здійснюватися тільки боржником чи кредитором, особливим моментом виникнення — стадією виконання договірною зобов'язання. Якщо строк здатний характеризувати будь-яку темпоральну сторону зобов'язання (чи іншого явища, якому притаманний динамічний розвиток), то прострочення — лише певний етап його генези — стадія виконання зобов'язання. Автор приєднується до висловленого в юридичній літературі визначення прострочення як порушення обов'язку передати певну річ, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші у передбачений договором строк чи в розумний строк після виникнення зобов'язання.

Характерною рисою прострочення є негативний результат — порушення зобов'язання, що полягає у бездіяльності боржника, невиконанні в строк свого обов'язку. Прострочення створює для сторін додаткові до основного зобов'язання правовідносини, які забезпечують кредитуру певні переваги у порівнянні з тим результатом, який він має по головній вимозі, оскільки внаслідок прострочення первісні обов'язки кредитора розширюються. Однак основний зміст первісного зобов'язання залишається чинним. Прострочення слід розглядати як юридичний склад, що тягне за собою зміну правовідносин сторін по зобов'язанню, яке не виконано в строк. Складовими прострочення при цьому є такі юридичні факти: наявність між сторонами договірних відносин, настання строку виконання зобов'язання, невиконання стороною зобов'язання у

строк.

Основними видами прострочення є: прострочення кредитора і прострочення боржника, останнє в свою чергу розподіляється на прострочення виконання зобов'язання передати річ, виконати роботу, надати послугу і прострочення виконання грошового зобов'язання. Перший вид прострочення боржника не має істотних відмінностей від інших видів порушень договірних обов'язків. У роботі аналізується проблема співвідношення вимоги реального виконання зобов'язання та заходів цивільної відповідальності за порушення строків виконання. Висловлюється критичне ставлення до необмеженого та імперативного характеру застосування принципу реального виконання зобов'язання. В умовах ринкової економіки вимоги реального виконання зобов'язання повинні носити альтернативний характер з наданням кредитору права залежно від форми порушення договірних обов'язків вибору й інших наслідків — стягнення збитків, сплати неустойки. Другий вид прострочення боржника — прострочення виконання грошового зобов'язання — має свої особливості, оскільки несе на собі відбиток економічних і юридичних властивостей грошей та грошових зобов'язань як їх правової форми, що знайшло свій вираз у юридичному закріпленні особливих заходів відповідальності та спеціальних правил їх застосування.

Розділ другий “Прострочення боржника та його юридичні наслідки” складається з трьох підрозділів, що містять аналіз поняття і загальних наслідків прострочення боржника, зокрема відшкодування збитків та стягнення неустойки, а також спеціальних наслідків прострочення боржника за грошовим зобов'язанням, до яких належать сплата процентів річних та інфляційних втрат.

У підрозділі 2.1. “Поняття прострочення боржника та його загальні наслідки” аналізується зв'язок змісту прострочення боржника та його наслідків та вказується на їх невід'ємний характер. Наслідки слід розглядати як закономірний результат прострочення виконання зобов'язання. Сам факт прострочення впливає на зміст основного договірної правовідношення, доповнюючи його наслідками прострочення, зокрема заходами цивільно-правової відповідальності.

В дослідженні аналізуються умови і підстави відповідальності за прострочення боржника. Враховуючи специфіку грошового зобов'язання, пропонується до підстав відповідальності за прострочення його виконання включити такі умови:

- 1) існування договірної зобов'язання, формально діючого та такого, що не суперечить закону;
- 2) порушення цього зобов'язання, тобто невиконання його в строк.

У підрозділі 2.2. “Відшкодування збитків і стягнення неустойки як загальні наслідки прострочення боржника” збитки розглядаються як негативні майнові наслідки для кредитора, що виникли через невиконання чи неналежне виконання боржником зобов'язання. Ознаками збитків у цивільному праві є універсальність, повнота та структурний характер збитків. Остання ознака обумовлює певний склад збитків, куди включаються реальні втрати та недержані доходи. В роботі розглядається проблема обчислення збитків, вказується на необхідність розробки відповідної методики обчислення збитків, заподіяних внаслідок порушення договірних зобов'язань, робиться висновок про можливість розробки і затвердження за домовленістю сторін власної методики, яка б враховувала специфіку їх договірних зв'язків. Автор торкається проблеми “твердих збитків” та, досліджуючи відповідні нормативні акти, практику їх застосування, досвід іноземних держав та міжнародні зовнішньоекономічні зв'язки, робить висновок, що конструкція “твердих збитків”, тобто умова договору про відшкодування збитків у сумі, яка заздалегідь обумовлена сторонами, не суперечить сутності цивільно-правових відносин, є виправданою з техніко-юридичного боку, має суттєві переваги у порівнянні з

загальним порядком обчислення збитків, а тому рекомендується для застосування у договірній практиці.

Неустойка є багатофункціональним інститутом цивільного права. По-перше, вона розглядається як зобов'язально-правовий засіб забезпечення виконання зобов'язання і водночас вид цивільно-правової відповідальності. По-друге, на неустойку покладаються як функції майнового стимулювання, так і компенсаційні функції.

Неустойкою може бути забезпечене лише договірне зобов'язання, а тому в дисертації доводиться безпідставність тверджень про можливість забезпечення неустойкою зобов'язань із заподіяння шкоди та інших позадоговірних зобов'язань.

Сутнісною ознакою неустойки є її грошовий характер, і тому запропонований у проекті ЦК розгляд неустойки як іншої майнової цінності вбачається хибним, із чого випливає висновок про нежиттєздатність майнових форм неустойки. Ефективне виконання функцій неустойки можуть забезпечити лише грошові її форми.

Пропонується виключити з визначення неустойки, що міститься у ст. 572 проекту ЦК, вказівку на її майновий характер.

У **підрозділі 2.3.** “Спеціальні наслідки прострочення боржника за грошовим зобов'язанням” доводиться, що наявність спеціальних наслідків обумовлюється економіко-правовою сутністю грошей, які є специфічним об'єктом цивільних правовідносин. В роботі наводяться такі юридичні властивості грошей.

По-перше, комплексний (як публічно-правовий, так і приватний) характер нормативно-правового регулювання грошового обігу.

По-друге, притаманність грошам “абсолютної господарської корисності” (Л. А. Лунц), яка виражається у тому, що в особи, яка неправомірно користується чужими коштами, виникає обов'язок сплати процентів як плати за користування чужими коштами, у тому числі й у разі прострочення виконання грошового зобов'язання.

По-третьє, неможливість анулювання грошей із заміною втрачених чи пошкоджених купюр їх дублікатами. До грошей, на відміну від цінних паперів на пред'явника, не можуть застосовуватись законодавчі приписи щодо можливості судового відновлення прав у разі їх втрати.

По-четверте, оскільки право добросовісного набувача на гроші є безумовним, останні не можуть бути від нього витребувані.

По-п'яте, притаманність грошовим коштам більшості рис речей, визначених родовими ознаками.

У цивільному праві з грошами тісно пов'язана категорія грошового зобов'язання, під яким розуміється цивільно-правове зобов'язання по сплаті грошових знаків у визначеній чи такій, що визначається, сумі, що виконують у майновому обороті функцію законного платіжного засобу і засобу обігу з метою погашення грошового боргу.

В роботі пропонується така класифікація грошових зобов'язань:

- 1) самостійні та несамостійні;
- 2) регулятивні та охоронювальні;
- 3) грошові зобов'язання, що виражені в національній валюті України, іноземній валюті, інших розрахункових одиницях;
- 4) первісні та похідні;
- 5) договірні та позадоговірні;
- 6) основні (головні) та додаткові (акцесорні);
- 7) грошові зобов'язання, спрямовані на виникнення прав і обов'язків, їх припинення та надання відповідного еквіваленту;
- 8) готівкові та безготівкові грошові зобов'язання.

Крім того, наводяться і аналізуються сутнісні риси грошових зобов'язань, які є підґрунтям

аналізу процентів річних — спеціального наслідку прострочення виконання грошового зобов'язання. Пропонуються такі сутнісні риси грошових зобов'язань:

- 1) цей вид зобов'язань включає в себе обов'язок сплатити гроші та має на меті погашення грошового боргу;
- 2) грошове зобов'язання є підставою виникнення як права власності щодо готівки, так і зобов'язального права при безготівкових розрахунках;
- 3) встановлюються спеціальні правила про відповідальність за порушення грошових зобов'язань, які містять особливі підстави, додаткові заходи цивільно-правової відповідальності у вигляді нарахування процентів річних як плати за безпідставне користування чужими грошовими коштами;
- 4) спеціальний порядок розподілу ризиків;
- 5) предметом виконання є грошові знаки у визначеній сумі чи у сумі, що може бути визначена;
- 6) специфічним є вплив прострочення на зміст грошового зобов'язання, оскільки останнє у разі прострочення все одно залишається грошовим, на відміну від інших видів зобов'язань, які в результаті їх порушення (у тому числі й прострочення) можуть бути трансформовані у грошове зобов'язання.

Наведені риси дозволяють дослідити правову природу процентів річних та зазначити, що ці проценти є самостійною формою цивільно-правової відповідальності у вигляді плати за користування чужими грошовими коштами, у тому числі й у разі прострочення. Отже, неправомірною є кваліфікація процентів як форми відшкодування збитків чи неустойки у вигляді пені. Автором висловлюється критичне ставлення до позиції розробників проекту ЦК, які розглядають плату за користування чужими коштами як штраф. За неправомірне користування чужими грошовими коштами, у тому числі й по грошових зобов'язаннях, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, мають сплачуватися проценти річних. Крім процентів річних, до спеціальних наслідків прострочення віднесені й інфляційні втрати, які розглядаються під кутом впливу інфляції та пов'язаних з нею процесів на ціннісні характеристики грошового зобов'язання.

Інфляційні втрати, які збільшують суму основного боргу, слід розглядати як самостійні негативні наслідки прострочення боржника, а не включати їх до загальноприйнятого в цивільному праві поняття збитків.

Розділ третій “Прострочення кредитора та його юридичні наслідки” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 “Поняття прострочення кредитора та його загальні наслідки” зазначається, що прострочення кредитора може полягати у безпідставній відмові від прийняття належного виконання, в невиконанні кредиторських обов'язків, в інших діях чи бездіяльності з боку кредитора, які не дозволяють боржнику виконати зобов'язання належним чином. З цього випливає необхідність проведення аналізу конструкції “кредиторських обов'язків”, яка є певною мірою умовним та штучним утворенням, оскільки кредитором традиційно визнається особа, якій належить право вимагати від боржника певних дій, а боржником — відповідно особа, на якій лежить обов'язок виконати ці дії. Отже, на кредитора за визначенням не можуть покладатись обов'язки. Проте кредиторські обов'язки являють собою певну умову, необхідну для виконання боржником своїх обов'язків.

Кредиторським обов'язкам притаманні наступні риси, які дозволяють відмежувати їх від обов'язків боржника.

По-перше, вони носять додатковий, акцесорний характер, оскільки їх призначення полягає у наданні боржнику можливості виконати зобов'язання.

По-друге, кредиторські обов'язки є імпліцитними стосовно зобов'язання в цілому.

По-третє, оскільки ці обов'язки передбачають певні дії, їх слід відносити до обов'язків активного типу.

По-четверте, кредиторські обов'язки можуть виконуватись іншою особою і без згоди кредитора. Наприклад, при внесенні в депозит грошей чи цінних паперів нотаріус виконує кредиторські обов'язки відповідно до приписів законодавства.

По-п'яте, кредиторським обов'язкам не притаманні властивості парних категорій, вони не носять сіналагматичного характеру, а отже, поширене в юридичній літературі твердження про те, що кредиторські обов'язки виникають перед державою, є неправомірним. З огляду на викладене хибним є положення, закріплене у Законі України “Про майнову відповідальність за порушення умов договору підряду (контракту) про виконання робіт на будівництво об'єктів”, яке покладає на кредитора обов'язок під страхом притягнення до відповідальності стягувати з боржника неустойку та вимагати відшкодування збитків, оскільки це є його правом.

Таким чином, під виконанням кредиторських обов'язків слід розуміти забезпечені системою гарантій належні активні дії кредитора, які є акцесорними та імпліцитними і забезпечують боржнику можливість здійснити виконання.

В найбільш загальному вигляді кредиторські обов'язки можуть бути зведені до одного — прийняти виконання, запропоноване кредитору належним боржником належним чином.

Порушення кредиторських обов'язків тягне за собою прострочення кредитора.

Цивільне законодавство визначає такі випадки прострочення кредитора:

- 1) відмова прийняти зобов'язання, здійснене належним чином;
- 2) ухилення від прийняття виконання;
- 3) нездійснення дій, без яких боржник не може виконати свого зобов'язання;
- 4) відмова кредитора видати розписку, повернути борговий документ, здійснити відповідний напис на борговому документі.

Всі наведені випадки в позитивному аспекті є формами участі кредитора у виконанні зобов'язання, а в негативному — формами його прострочення.

Прострочення кредитора тягне за собою певні наслідки як для нього, так і для боржника:

- 1) перерозподіл ризику можливих збитків — кредитор зобов'язаний відшкодувати боржнику збитки, заподіяні простроченням;
- 2) боржник у період прострочення звільняється від обов'язку сплати процентів, якщо їх сплата передбачена договором. Уявляється, що наведене положення слід поширювати на всі види триваючих грошових санкцій, зокрема на пеню, а не тільки на проценти за грошовим зобов'язанням;
- 3) по зобов'язаннях, предметом яких є гроші чи цінні папери, боржник у разі прострочення кредитора має право внести гроші чи цінні папери у депозит державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса.

У підрозділі 3.2. “Спеціальний наслідок прострочення кредитора по грошових зобов'язаннях” внесення грошей та цінних паперів у депозит віднесено до кола спеціальних наслідків прострочення кредитора по грошових зобов'язаннях та зобов'язаннях з передачі цінних паперів.

Внесення у депозит є одним із способів належного виконання зобов'язання третій особі — нотаріусу для наступної передачі кредитору.

Умовами внесення грошей чи цінних паперів у депозит є:

- 1) прострочення кредитора, тобто настання однієї з обставин, передбачених цивільним законодавством;
- 2) предмет зобов'язання — гроші чи цінні папери, тобто боржник зобов'язаний передати кредитору тільки гроші чи цінні папери, в інших випадках такого права у кредитора не виникає.

Законодавство, що регулює діяльність нотаріату, передбачає внесення в нотаріальний депозит цінних паперів виключно у документарній формі, однак у даний час згідно з Законом України “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” дозволяється випуск цінних паперів як в документарній, так і в бездокументарній формі, перехід цінних паперів з однієї форми в іншу. Отже немає принципових обмежень щодо внесення в нотаріальний депозит цінних паперів у бездокументарній формі.

В роботі досліджується проблема виникнення права власності на предмет депозиту. Якщо на гроші, цінні папери на пред'явника в документарній формі право власності у кредитора виникає з моменту внесення їх у депозит нотаріуса, то на знерухожені цінні папери на пред'явника право власності виникає з моменту зарахування їх на рахунок власника у зберігача. Майнові та немайнові права, що впливають з іменних цінних паперів, виникають лише з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів. Однак внесення зазначених змін здійснюється не нотаріусом, а безпосередньо кредитором чи його представником, оскільки на нотаріуса покладаються функції зберігання, а не управління майном кредитора. Тому в разі передачі у депозит цінних паперів у бездокументарній формі нотаріус повинен повідомити про це реєстратора, депозитарія чи зберігача цінних паперів, які здійснюють оформлення майнових прав кредитора.

Пропонується внести відповідні зміни і доповнення до Закону України “Про нотаріат” (ст. 85), Інструкції про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (п. п. 159, 161), Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Висновки. У дисертації здійснені теоретичні узагальнення і нові вирішення наукової задачі, що полягають у комплексному дослідженні сутності прострочення виконання договірних зобов'язань та його наслідків, виявленні специфіки відповідальності за прострочення, наданні відповідних рекомендацій щодо удосконалення законодавства України та практики його застосування.

Головними науковими і практичними результатами роботи є висновки про те, що:

- прострочення виконання зобов'язання є одним з найдавніших інститутів зобов'язального права, що ґрунтується на положеннях римського приватного права;
- термін та прострочення є фундаментальними темпоральними категоріями цивільного права, за допомогою яких здійснюється часове унормування відносин, що складають предмет цивільно-правового регулювання, зокрема договірних відносин;
- прострочення передбачає наявність юридичного складу, до якого повинні включатися такі юридичні факти: існування між сторонами договірних відносин, настання строку виконання зобов'язання, невиконання стороною зобов'язання в строк;
- специфіка прострочення виконання грошового зобов'язання як самостійного виду прострочення боржника полягає у встановленні особливих підстав та додаткових заходів цивільно-правової відповідальності боржника за прострочення у вигляді нарахування процентів річних та стягнення інфляційних втрат;
- при простроченні виконання грошового зобов'язання зі сплатою суми основного боргу припиняється подальше нарахування процентів, однак саме зобов'язання по сплаті процентів річних припиняється лише з їх сплатою;
- проценти річних не є за своєю правовою природою неустойкою або збитками, їх необхідно кваліфікувати як самостійний вид цивільно-правової відповідальності;
- при стягненні процентів річних за прострочення виконання грошового зобов'язання достатньо встановлення факту користування чужими грошовими коштами, вина як умова відповідальності у даному випадку до уваги не береться;

— інфляційні втрати, що збільшують суму основного боргу є самостійним видом негативних наслідків прострочення боржника за грошовим зобов'язанням;
— за прострочення виконання зобов'язання може встановлюватися відповідальність у вигляді відшкодування збитків та сплати неустойки, причому неустойкою може бути забезпечене виконання лише договірною зобов'язання;
— прострочення кредитора — це таке порушення ним своїх обов'язків по договору, при яких боржник не може виконати власні обов'язки належним чином;
— одним з наслідків прострочення кредитора по грошовому зобов'язанню чи зобов'язанню передати цінні папери є надання боржнику можливості внести гроші чи цінні папери у депозит нотаріуса, у такому випадку право власності на предмет депозиту виникає у кредитора з моменту такого внесення;
— гроші та цінні папери, внесені в депозит державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса, повинні по закінченні встановленого законодавством терміну зберігання повертатися боржнику, а не зраховуватися до Державного бюджету України.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Печений О. П. Неустойка та збитки як наслідки прострочення виконання зобов'язання // Вісник Університету внутрішніх справ.— 1999.— Вип. 6.— С. 142-145.
2. Печений О. П. Правовая природа годовых процентов // Предпринимательство, хозяйство и право.— 1999.— № 8.— С. 23-26.
3. Печений О. П. Срок и просрочка как фундаментальные временные категории в гражданском праве // Предпринимательство, хозяйство и право.— 1999.— № 10.— С. 59-60.
4. Печений О. П. К вопросу об основаниях ответственности за просрочку исполнения денежного обязательства // Предпринимательство, хозяйство и право.— 2000.— № 3.— С. 29-31.
5. Печений О. П. Питання застосування статті 214 Цивільного кодексу України // Вісник Академії правових наук України.— 2000.— № 3 (22).— С. 208-216.
6. Печений О. П. Проблемы защиты прав человека и субъективных гражданских прав // Права людини в умовах реформування правової системи України (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. і наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. проф. М. І. Панова.— Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998.— С. 61-62.
7. Печений О. П. До проблеми систематизації законодавства про цивільно-правову відповідальність господарюючих суб'єктів // Систематизація законодавства в Україні: Проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.— К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999.— С. 512-514.
8. Печений О. П. Задачи юридической науки в формировании принципов исполнения обязательства // Актуальні проблеми юридичної науки: Тези доп. і наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів / За ред. проф. М. І. Панова. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. — С. 32-33.
9. Печений О. П. Правовые проблемы валютной оговорки // Стоматолог.— 1999.— № 5.— С. 11-12.
10. Печений О. П. Ответственность за неисполнение договорных обязательств // Стоматолог.— 1999.— № 7-8— С. 6-7.

АНОТАЦІЇ

Печений О. П. Прострочення виконання договірною зобов'язання.— Рукопис.
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03.— цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.— Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2001.

Дисертація присвячена проблемам прострочення виконання договірною зобов'язання. У роботі досліджуються історичні аспекти прострочення, проблеми строків у цивільному праві, їх співвідношення з простроченням, місце в системі юридичних фактів. У дисертації аналізується прострочення боржника і прострочення кредитора як самостійні види прострочення.

Наводиться характеристика прострочення боржника, юридичних фактів, що входять до його складу, наслідків прострочення. Обґрунтовується висновок про те, що основним наслідком прострочення є застосування до боржника цивільно-правової відповідальності. При цьому такі заходи відповідальності, як відшкодування збитків і стягнення неустойки належать до загальних наслідків прострочення боржника, а сплата процентів річних та інфляційних втрат — до спеціальних наслідків прострочення боржника по грошових зобов'язаннях. Докладно розглядаються риси грошових зобов'язань, здійснюється їх класифікація.

Аналізуються поняття, риси та наслідки прострочення кредитора. Розглядаються загальні та спеціальні наслідки прострочення кредитора.

Ключові слова: прострочення боржника, прострочення кредитора, наслідки прострочення, збитки, неустойка, грошові зобов'язання, проценти по грошових зобов'язаннях.

Печений О. П. Просрочка исполнения договорного обязательства.— Рукопись.
Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03.— гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право.— Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2001.

Диссертация посвящена проблемам просрочки исполнения договорного обязательства. В работе исследуются исторические аспекты просрочки, проблемы сроков в гражданском праве, их соотношение с просрочкой, место в системе юридических фактов. Сроки рассматриваются как определенного рода события в системе юридических фактов. С учетом того, что сроки состоят из моментов и промежутков времени, производится их разграничение в зависимости от комплекса критериев.

В диссертации анализируются просрочка должника и просрочка кредитора как самостоятельные виды просрочки.

Дается характеристика просрочки должника, юридических фактов, входящих в ее состав, последствий просрочки. Обосновывается вывод о том, что основным последствием просрочки является применение к должнику гражданско-правовой ответственности, которая рассматривается как санкция за нарушение взятых на себя обязательств.

Анализируются присущие данному виду ответственности существенные черты, функции, которые выполняет гражданско-правовая ответственность.

При этом такие меры ответственности, как возмещение убытков и взыскание неустойки относятся к общим последствиям просрочки должника, а уплата процентов годовых и возмещение инфляционных потерь — к специальным последствиям просрочки должника

по денежным обязательствам. Исследуются понятие, виды и основные черты убытков, которые рассматриваются как негативные имущественные последствия для кредитора вследствие неисполнения должником взятых на себя обязательств. Анализируются неустойка, которая рассматривается как многофункциональный институт обязательственного права, ее виды, подчеркивается денежный характер неустойки и возможность обеспечения ею только договорного обязательства.

Подробно исследуются черты денежных обязательств, даются их определение и классификация. Денежное обязательство рассматривается как гражданско-правовое обязательство по уплате денежной суммы в определенной или определимой денежной сумме, выполняющей в гражданском обороте функцию законного платежного средства и средства обращения с целью погашения долга. Анализируется влияние юридических свойств денег на особенности денежных обязательств, в частности на ответственность за их нарушение.

Уплата процентов годовых рассматривается как самостоятельная мера ответственности при просрочке исполнения денежного обязательства в виде платы за пользование чужими денежными средствами, производится ее разграничение с другими мерами гражданско-правовой ответственности, в частности убытками и неустойкой в виде пени. Анализируются понятие, черты и последствия просрочки кредитора. Рассматриваются общие и специальные последствия просрочки кредитора.

К числу специальных последствий просрочки кредитора относится возможность должника по денежному обязательству или обязательству по передаче ценных бумаг внести деньги или ценные бумаги в депозит государственной нотариальной конторы или частного нотариуса. Рассматриваются проблемы, связанные с внесением в депозит ценных бумаг в бездокументарной форме, особенности возникновения права собственности при внесении в депозит.

Вносятся предложения по совершенствованию действующего законодательства, доработке проекта ГК.

Ключевые слова: просрочка должника, просрочка кредитора, последствия просрочки, убытки, неустойка, денежные обязательства, проценты по денежным обязательствам.

O. P. Pechenyi. Delay of Treaty Obligation Fulfillment. — Manuscript.

The thesis is completed for a scientific degree-candidate of science in Law in the speciality 12.00.03 — “Civil law and Civil Process. Family Law. International Private law”. National Law Academy named after Yaroslav Mudri, Kharkov, 2001.

The thesis is devoted to the issues of the delay of treaty obligation fulfillment. This paper analyzes historical aspects of such delays and studies problems of time terms in civil law, their correlation with delays and their place among juridical facts.

Debtor's and creditor's delays are analyzed as independent types of delay.

Debtor's delay is described along with the accompanying juridical facts and the consequences. The conclusion is made that the major consequence of the delay is the civil law amenability of the debtor. Such responsibility as paying damage and forfeit is considered the general consequence of the delay, whereas paying interest and compensation of the losses connected with inflation are considered the special consequences. Characteristics of financial obligations are studied in detail; their definition and classification is suggested.

The notion, characteristics and consequences of creditor's delay are analyzed. General and special consequences of creditor's delay are described.

Key words: debtor's delay, creditor's delay, delay consequences, damage, forfeit, financial

obligation, financial obligation interest.

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук
Сібільов М. М.

Підписано до друку 11.12.2001. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 1184

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.